

Pojam Drugoga u filozofiji Emmanuela Lévinasa

Horvat, Sven

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:553610>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

Sven Horvat

**POJAM DRUGOGA U FILOZOFIJI EMMANUELA
LÉVINASA**

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Goran Sunajko

Zagreb, rujan 2021.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Značenje Husserlove fenomenologije za Levinasa	4
3. Isto i Drugo.....	6
4. Lévinas i ontologija	8
5. Ideja beskonačnog	10
6. Lévinasov pristup metafizici	12
7. Određivanje pojma Drugoga	14
8. Drugi kao Stranac	15
9. Pojam lica	17
10. Drugi kao sugovornik.....	19
11. Osjetilnost i subjekt.....	21
12. Blizina	23
13. Drugi kao mjesto objave.....	25
14. Drugi kao transcendencija	27
15. Načelo odgovornosti za Drugoga	29
16. Zaključak.....	32
17. Popis literature.....	34

Pojam Drugoga u filozofiji Emmanuela Lévinasa

Sažetak

Rad tematizira pojam Drugoga u filozofiji Emmanuela Lévinasa, na kojem on izgrađuje svoju etiku Drugoga – etiku odgovornosti za Drugoga. Pojam Drugi (franc. *Autrui*) odnosi se na drugog čovjeka s kojim stupamo u etički odnos, odnos koji se temelji na načelu odgovornosti za Drugoga. Drugi nam se pojavljuje kao lice, sugovornik, subjekt i transcendencija. Lice je temeljni etički pojam Lévinasova mišljenja Drugog i etičkih odnosa s Drugim. Lice Drugog pojavljuje se iz blizine, kao osjetilno iskustvo vlastite egzistencije u susretu s drugim čovjekom, a koje omogućuje drugačiju uspostavu (samo)identiteta subjekta. Identitet subjekta više se ne određuje iz Istog, već iz Drugog. Subjekt je „ja“ – osoba, a ne ego. Drugi kao sugovornik utjelovljuje se i samo-očituje u govoru, tj. govorenju. Idejom beskonačnog Lévinas opisuje odnos s Drugim, koji u tom odnosu zadržava svoju potpunu odvojenost i izvanjskost – drugost u odnosu na onog tko misli, što onemogućuje njegovo svodenje na Isto i zatvaranje u totalitet. Rad obrazlaže temeljne postavke razumijevanja pojma Drugoga i odnosa s Drugim, kojima nas Lévinas poučava da bez našeg osobnog prihvata, priznanja i bezuvjetne odgovornosti za drugog čovjeka, kojom slobodu i prava drugog čovjeka stavljamo ispred vlastitih, nije moguće postići ni vlastito očovječenje (ljudski duh), a time ni očovječenje svijeta u cjelini. Time Lévinas želi prevladati eminentno nasilje nad Drugim i njegovo nepriznavanje, kako od strane cjelokupne Zapadne filozofije, tako i od realnosti suvremenog društva koje ga okružuje.

Ključne riječi: Drugi, odgovornost, lice, sugovornik, subjekt, transcendencija, beskonačno, osjetilnost, etika

The concept of the Other in the philosophical works of Emmanuel Lévinas

Abstract

This paper reviews the concept of the Other in the philosophical works of Emmanuel Lévinas. On this concept Lévinas builds his ethics of the Other – ethics of the responsibility for the Other. The concept of the Other (fra. *Autrui*) refers to the other man with whom we enter a ethical relationship, a relationship which is based on the principle of responsibility for the Other. The Other appears before us as a face, as someone with whom we have a conversation, as a subject, and as transcendence itself. The face is the central concept of Lévinas's thoughts about the Other and ethical relationships with the Other. The face of the Other appears from proximity in the form of the sensible experience of our own existence, which allows a different kind of constitution of the identity of the subject. The identity of the subject is no longer defined by the Same, but is now defined by the Other. The subject is „I“ – a person, not an ego. The Other, as someone with whom we share a conversation, is embodied in speaking. With the idea of infinity Lévinas describes the relationship with the Other who in this relationship preserves its alterity. This in turn prevents the reduction of the Other by the Same and its closing into totality. The paper explains the underlying concepts of the Other as

well as our relationship to the Other. It does so in order to state that without our personal accepting, acknowledging and unconditional responsibility for the other man, with which we put his/her rights and freedom before our own, it's impossible to achieve our own humanisation aswell as the humanisation of the world as a whole. With this Lévinas wants to overcome the eminent violence directed towards the Other aswell as not acknowledging the Other, which are present in Western philosophy and modern society.

Key words: The Other, responsibility, conversation, subject, transcendence, infinity, sensibility, ethics

1. Uvod

Pojam Drugoga (franc.: *Autrui*), svoju najizravniju, najdublju i „beskonačnu“ afirmaciju doživljava početkom druge polovice 20. stoljeća u filozofiji Emmanuela Lévinasa, francuskog filozofa židovskog podrijetla. Njegova temeljna filozofska misao jest da je etika prva (prima) filozofija.

Lévinas je svoja filozofska razmišljanja nadahnjivao nepresušnim vrelom humanizma Knjige nad knjigama – Biblije i Talmudske mudrosti, tradicijom židovske religiozne filozofije, djelima klasika svjetske književnosti: Dostojevskog, Gogolja, Tolstoja, Shakespearea i drugih, kao svojim etičkim putem, te onim filozofskim koji se, prije svega, temelji na izričitom protivljenju primatu jastva (Ja) cjelokupne Zapadne filozofije i njenom spoznavanju Drugog svodeći ga na Isto, te na francuskoj tradiciji fenomenologijskog egzistencijalizma koji se temelji na pojmu Drugoga.

Tragično iskustvo holokausta, koje jest njegovo vlastito i koje nadmašuje svaku moguću granicu ljudskog uma, presudno je utjecalo na njegovo mišljenje primata etike nad ontologijom – Drugi prije mene.

Lévinasovo mišljenje etike označava se najčešće terminima: etika Drugog ili etika odgovornosti kojom nas Lévinas pokušava podučiti priznanju i bezuvjetnoj odgovornosti za Drugoga, bližnje, strance i sve one potrebite, kao istinskom svjedočenju našeg očovječenja i identiteta, a koje nam dolazi od Drugoga i kroz Drugoga. Drugi nam se pojavljuje iz blizine kao lice – koje je temeljni etički pojam objašnjenja Drugog i odnosa s Drugim, odnosa koji počivaju na izvornom iskustvu osjetilnosti, koje je prije svake spoznaje uma i iz koje izrasta temeljno načelo njegove etike odgovornost za Drugoga. Lévinasov Drugi je transcendencija razumljena kao ono Drugo, suprotno imanenciji.

Nastojeći obrazložiti etiku koju postulira, Lévinas to čini polazeći upravo (i uvijek) od samog Drugog, u kojoj Drugi upućuje na transcendenciju, sâm se pokazuje kao transcendencija, subjekt i osoba. Drugi za Lévinasa nije stvar za mišljenje ili refleksiju, a nije ni fenomen već je zagonetka. Drugi je riječ za drugog čovjeka ili drugu osobu, konkretnog čovjeka koji, u svojoj vremenitosti, ograničen svojom konačnošću, živi svoju povijest, sjeća se prošlosti, živi sadašnjost i nada se budućnosti. „Drugii je moj bližnji kojemu se radujem, čije lice

prepoznajem ili rado gledam, on je moj sugovornik u kojega imam povjerenja i u kojega se mogu pouzdati.“¹

Čovjekovu potragu za otkrivenjem smisla vlastite egzistencije, smisla života i djelovanja uopće, potragu koja je u srži i same filozofije (ona je uvijek pitanje o čovjeku) Lévinas nam otkriva i razotkriva kroz blizinu i lice Drugoga. Blizina Drugog, u kojoj nam se Drugi pojavljuje kao lice (odnos licem-u lice), mjesto je uspostavljanja komunikacijskog odnosa s Drugim koji prelazi u etički odnos samom našom odgovornošću za Drugoga. Drugim riječima, odnos s Drugim za Lévinasa nije teorijsko spoznavanje Drugog, svođenje na pojam, već je to živ međuljudski i etički odnos – odnos onog koji sudjeluje u njemu, a ne onog koji taj odnos promatra.

Pojam Drugoga (*Autrui*) u Lévinasa isprva nema rodnog ni brojevnog člana. Hermeneutičko određivanje članom izostaje kako bi ovo Drugo ostalo neodređeno u svojoj vlastitoj ontološkoj otvorenosti za biti (franc.: *Il y a*) onakvim kakvim se jest. Drugo nije ni imenica, ni zamjenica, ni pridjev, ni vlastito ime.²

Pojam Drugo kod Lévinasa opisuje sebstvo, tj. Drugo u Istom. Ono je osjetilno iskustvo naše izvanjskosti (drugotnosti), različitih iskustava koji onemogućuju njegovo svođenje na Isto. Osjetilnost sebstvo čini izloženim i ranjivim, stoga će za Lévinasa upravo sebstvo biti sposobno za zamjećivanje i prihvaćanje Drugoga, okretanjem od sebe (zatamljivanjem sebe), te odgovornošću (kao moralnom sviješću) biti-za-Drugoga, a ne biti-za-sebe. Biti-za-Drugoga znači ići do supstitucije, biti talac, podnositi optužbe i nositi krivnju za Drugoga. U tome se, za Lévinasa, sastoji jedinstvenost sebstva. Jedinstvenost sebstva je sama činjenica nošenja krivnje za Drugoga.³

Spoznaja Drugoga dolazi nam putem naše osjetilnosti (senzibilnosti). „Stoga, Lévinasova fenomenologija smatra kako je temeljni način čovjekove egzistencije osjetilna egzistencija koja je nesvodljiva i koja je čisti oblik života.“⁴ Za Lévinasa ta osjetilnost ne pripada poretku misli već poretku osjećaja, a osjetilne kvalitete ne spoznajemo, već ih proživljavamo – što

¹ Josip Oslić, *Izvor budućnosti : fenomenološki i hermeneutički pristupi svijetu faktičnog životnog iskustva*, Demetra, Zagreb, 2002, str. 211

² Goran Sunajko, „Fenomenologija Drugoga između Husserla i Lévinasa : mišljenje koje ne misli samo sebe“, u: Dodlek, Ivan (ur.), *Religija između hermeneutike i fenomenologije*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018, str. 277-291, ovdje str. 282.

³ Emmanuel Levinas, *Otherwise than being*, Duquesne University Press, Pittsburgh, Pennsylvania, 2016, str. 112

⁴ Franjo Mijatović, „U-tijelo-vljena etika Emmanuela Lévinasa“, u: Dodlek, Ivan (ur.), *Religija između hermeneutike i fenomenologije*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018, str. 261-276. ovdje str. 264.

omogućuje čovjeku (subjektu) da osjeti svoje postojanje bez pomoći uma. Osjetilnost je užitak. „Živjeti znači uživati... U užitku ja sam potpuno za sebe... nedužno egoist i sam.“⁵

Susret s Drugim licem-u-lice ne može se označiti jezikom, već samo iskustvom.⁶ „Drugost Drugoga ne potječe, ovdje, iz njegova identiteta, nego ga uspostavlja: Drugo je Drugi. Drugi kao takav postavlja se u dimenziju uzvišenosti i pada – slavnog pada; on ima lik siromaha, stranca, udove i siročeta i, istodobno, gospodara pozvanog da da i opravda moju slobodu.“⁷ Osjetilno iskustvo Drugoga Lévinas pokazuje kroz odnos mene (Ja) i Drugoga, odnos koji je pojedinačan i osoban. Ne postoji nitko treći tko bi mogao obuhvatiti moje iskustvo Drugoga. Naše iskustvo mnogih drugih počinje i uvijek se „sagleda u samom lice u lice što ga uspostavlja.“⁸, odnosno kako Sunajko argumentira „da Drugo ostaje u svojoj drugotnosti mora jamčiti odsustvo želje za posjedovanjem jer kad bi se Drugo moglo posjedovati, dokučiti i spoznati, ono ni po čem više ne bi bilo Drugo...“⁹

⁵ Emmanuel Levinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, Ip „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1976, str. 118

⁶ G. Sunajko, „Fenomenologija Drugoga između Husserla i Lévinasa : mišljenje koje ne misli samo sebe“, str. 283.

⁷ E. Levinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 235

⁸ Isto, str. 235.

⁹ G. Sunajko, „Fenomenologija Drugoga između Husserla i Lévinasa : mišljenje koje ne misli samo sebe“, str. 284.

2. Značenje Husserlove fenomenologije za Levinasa

Lévinasovo neslaganje s Husserlom vezano je uz pojam intencionalne svijesti koja za Lévinasa onemogućuje neposredan doživljaj Drugog. Husserl intencionalnost definira: „Pod intencionalnošću podrazumijevamo osobinu doživljaja „da budu svijest o nečemu“.“¹⁰ Tako je svijest uvijek svijest o nečemu, svijest o svom objektu. Nema svijesti bez nečega, svako mišljenje (*noesis*) doživljaj je smisla ili značenja misli ili predmeta (*noema*), što implicira adekvatnost svijesti i predmeta, odnosno subjekta i objekta. Tako shvaćena intencionalnost za Lévinasa ne određuje svijest na temeljnom nivou. On će intencionalnosti dati drugačije značenje (smisao). Stoga „sve znanje kao intencionalnost već pretpostavlja ideju beskonačnog, ideju koju je Husserl odbacio.“¹¹

U okviru fenomenologije, bitan je i odnos Husserla i Lévinasa oko pojma Ja, odnosno uspostave samoidentiteta Ja koji proizlazi iz intencionalne svijesti. Intencionalna svijest sama sebi daje svoje predmete dajući im pritom smisao i značenje. Istovremeno se konstituira samoidentitet svijesti (Ja=Ja) i neidentitet predmeta (Ne-Ja, koje uključuje i svako empirijsko Ja), stoga za Husserla odnos prema Ja znači biti svjestan Ja (sebe), a ne biti svjestan Drugog, dok kod Lévinasa to znači biti svjestan Drugog. Sunajkovim riječima „za Husserla odnos prema Ja znači posviješteni bitak kao „biti-svjestan Ja“ koji nema svijest o Drugome (samo kao empirijsko Ja svakoga drugog čovjeka), u Lévinasa to znači „biti-svjestan“ Drugoga uopće.“¹² To što Ja, pokazuje Oslić, konstituira svoje predmete kao egzistirajuće, čime predmet, ono Drugo čini korelatom svoje svijesti, znači da ga objektivizira i popredmećuje.¹³

Lévinas, za razliku od Husserla, smatra da u našoj svijesti postoje i drugačija znanja koja se ne mogu objektivizirati i popredmetiti, znanja gdje mišljenje smisla neće značiti adekvaciju svijesti i objekta, i gdje postoje drugačije vrste intencionalnosti, koje subjekt stavljaju u novi i drugačiji odnos, gdje intencionalnost nije više tijek uspostavljanja svijesti subjekta o samom sebi (Ja = Ja – samoidentitet), već se zasniva na onom Drugom kao potrebnom uvjetu mogućnosti identiteta subjekta.¹⁴ To su ona znanja koja se prije svega, odnose na međuljudske

¹⁰ Edmund Husserl, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, Naklada Breza, Zagreb, 2007. str. 196

¹¹ G. Sunajko, „Fenomenologija Drugoga između Husserla i Lévinasa : mišljenje koje ne misli samo sebe“, str. 282.

¹² Isto, str. 286.

¹³ J. Oslić, *Izvor budućnosti : fenomenološki i hermeneutički pristupi svijetu faktičnog životnog iskustva*, str. 154

¹⁴ Isto, str. 155.

odnose koje kao takve nije moguće objektivizirati i popredmetiti. Ti odnosi počivaju na iskustvu naše osjetilnosti, na onom osjećanom (uvjetovano našom tjelesnošću) u susretu s onim što nam dolazi izvana i čemu idemo u susret.

Ta Lévinasova nova, radikalna intencionalnost iskustva osjetilnosti više ne počiva na onom „Ja-jesam“ i „Ja-mislim“, nego na izlasku Ja (subjekta) iz sebe (izgubiti sebe) i zamjećivanju Drugoga, gdje je osjećano (Drugi) prije osjećaja i gdje osjećano određuje pravac intencije a ne Ja. Pritom Ja nije više u stanju sebi davati predmete i konstituirati ih svojim objektivizirajućim intencijama, određivati im identitet, nego je inkarnirano osjetilnošću i iskustvom Drugog. Osjetilno iskustvo Drugog drugačije konstituira svijest. Svijest je sada svijest Drugog (mene kao doživljajnog Ja), a ne samosvijest (Ja=Ja), koja nije u stanju obuhvatiti doživljajno Ja, koje sada proizlazi iz svijesti i koje tu svijest konstituira. U toj svijesti sve teče, izmjenjuju se bogatstva događanja i mijenjaju stvari. U tim promjenama prepoznaju se i identificiraju se uvijek nova stanja i nove situacije. To više nije odnos subjekta i objekta kao odnos Ja prema samom sebi, već je to odnos koji vodi od identičnog subjekta prema Drugome, gdje se putem iskustva vlastite izvanjskosti (transcendentno) omogućuje konstituiranje samo-identiteta subjekta. Dakle, identitet se ne određuje iz Istog, nego iz Drugog.¹⁵

¹⁵ Isto, str. 165-166.

3. Isto i Drugo

Da bi obrazložio svoje mišljenje da etika prethodi ontologiji, a ontologija nije ništa drugo nego svodenje Drugoga na Isto, Lévinas polazi od prikaza odnosa Istog i Drugog, kao područja uspostavljanja identiteta Istog (identiteta Ja). Korjenito odvajanje Istog od Drugoga nije moguće ako se postavlja izvan odnosa Istog i Drugog.¹⁶ „Drugost, korjenita heterogenost Drugog, moguća je tek onda ako je Drugo drugo s obzirom na termin, čija je bit ostati na polazištu, poslužiti kao *ulaz* u relaciju, biti Isto ne relativno, već apsolutno. *A neki termin može ostati apsolutno na polazištu relacije samo kao Ja.*“¹⁷ Drugost Drugog moguća je ako je Drugo drugo s obzirom na Ja.

„Biti Ja, to znači, ... imati identitet kao sadržaj.“¹⁸ Identitet predstavlja sadržaj Ja kao bića. Taj sadržaj njegovog identiteta jest njegovo iskustvo postojanja, koje se odražava kroz sve što doživljava i što mu se događa. U tome Ja ne ostaje isto, statično, nego traga i pronalazi svoj identitet upravo identificirajući se kroz promjene iskustva svega doživljenog: „Ja nije biće što uvijek ostaje isto, već biće čije postojanje je sadržano u identificiranju, pronalaženju svog identiteta kroz sve što mu se događa.“¹⁹ Iako Ja ne ostaje isto u svim promjenama, ono ostaje identično sebi u njima, jer ih sebi pretpostavlja, misli i identificira.²⁰ Levinas to demonstrira na ovaj način: „Ja sâm ja ne zbog neke crte karaktera koju isprva identifikujem da bih potom našao da sam joj isti. To je otuda što sam ja od prve isti – *me ipse*, ipšitet – onaj koji može identifikovati svaki predmet, svaku crtu karaktera i svako biće.“²¹

Univerzalni identitet Ja jest subjekt (u prvom licu) čija je misao „ja mislim“. Pomoću „ja mislim“ subjekt obuhvaća i ono heterogeno (različito), tuđe pri čemu Ja čuva svoj identitet u svim promjenama – ostaje identičan. Time što se Ja u svom mišljenju odnosi spram svog vlastitog mišljenja, spram samoga sebe, zatiče se, osjeća se stranim sebi, drugačijim od onog što zatiče u sebi – jest sebi jedan drugi.²² „Ali pred tom drugošću Ja je Isto, utapa se u sebe, nesposobno za otpadništvo od tog zatečenog ››sebe‹‹.“²³ Prema tome taj Drugi je sebstvo u

¹⁶ E. Levinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 20

¹⁷ Isto, str. 20.

¹⁸ Isto, str. 20.

¹⁹ Isto, str. 20.

²⁰ Isto, str. 20.

²¹ Emmanuel, Lévinas, „Trag Drugog ; s francuskog preveo Branko Romčević“, *Časopis z književnost i kulturu, i društvena pitanja*, 71, (17), 2003, str. 393 – 406, ovdje str. 393.

²² E. Levinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 20.

²³ Isto, str. 20.

Istom. Sebstvo kao drugost kod Lévinasa označava onu različitost (nespoznatljivost) našeg bića koja nas čini jedinstvenim i neponovljivim osobama u odnosu spram drugih osoba. Područje Istog područje je našeg Ja (ega), sebstva i svijesti, povezano s našim subjektivnim mislima ali i s objektima naših misli, sa svijetom koji je različit od nas samih i koji je drugo za nas.

Za Lévinasa izvorna identifikacija Istog u Ja, ne proizvodi se formalizmom A je A, već konkretnom relacijom Ja i svijeta. Svijet kao nepoznato, strano i tuđe koji je drugo za Ja trebao bi ga mijenjati. Međutim, događa se odnos Ja i svijeta, u kojem se Ja upravo pokazuje kao Isto, a sastoji se u tome što Ja boraveći u svijetu zapravo boravi „kod sebe“, održava se kao autohtono biće koje u njemu pronalazi svoje mjesto i dom kao tijelo. Biti Ja u svijetu, biti „kod sebe“ za Ja znači biti slobodan – znači moći biti ne samo biće nego osoba, koja u svijetu pronalazi i realizira svoje životne potrebe, gdje se Ja brine za sebe što je pozitivna strana egoizma. To što Ja u svijetu može „moći“, činiti, djelovati, zahvaćati i shvaćati znači da je tu sve za njega, sve mu je na raspolaganju: kuća, dom, sredstva itd. Shvaćajući da mu sve pripada Ja ostvaruje mogućnost posjedovanja svijeta i Drugog, same drugosti svijeta, pružala mu se ona ili otimala. Tako Ja svijet kao drugo, poistovjećuje i identificira sa sobom pomoću shvaćanja i znanja o njemu. Time ga stavlja pod svoju vlast, a to je način Istog.²⁴ „Identifikacija Istog nije praznina jedne tautologije, niti dijalektička suprotnost Drugom, već konkretno egoizam.“²⁵ Drugost Ja i drugo svijeta u kojem Ja boravi samo je formalna – u vlasti su Istog.²⁶ Lévinas teži za Drugim koje je sasvim Drugo, koje prethodi svakom imperijalizmu Istog – a to je apsolutno Drugi, kao pojedinačno živo ljudsko biće (osoba) koje Lévinas predstavlja kroz odnos Ja (subjekta) s Drugim kao etički odnos sebe i Drugog.

²⁴ Isto, str. 21-22.

²⁵ Isto, str. 22.

²⁶ Isto, str. 22.

4. Lévinas i ontologija

U odustajanju od ontologijskoga puta Levinas ustvrđuje: „Zapadna je filozofija najčešće bila ontologija: svođenje Drugog na Isto, uvođenjem srednjeg i neutralnog termina, što jamči razumijevanje bitka.“²⁷ Svoju poziciju gradi nasuprot Zapadnoj filozofiji kao ontologiji i njezinu svođenju Drugog na Isto, kojoj je začetak još u sokratovskim vremenima, kad je mišljeno da svatko oduvijek u sebi nosi određenu spoznaju, a Drugi jedino može potaknuti ono što se već zna. Tu se odnos s Drugim ispunjava samo preko sebe sama: „Taj primat Istog Sokratova je poruka. Ne prihvaćati ništa od Drugoga osim onog što je u meni, kao da oduvijek posjedujem ono što mi dolazi izvana... Ideal sokratovske istine počiva, dakle, na bitnoj samodostatnosti Istog, na njegovoj identifikaciji samosti, na njegovu egoizmu. Filozofija je egologija.“²⁸ Time Isto, ono Drugo poistovjećuje sa samim sobom. Polazeći od Istog, Zapadna filozofija kao ontologija, kad je riječ o drugom čovjeku, počiva na uvjerenju da Drugoga možemo spoznati analogijom, da je Drugi alter ego.²⁹ Onaj Drugi reducira se i fiksira na određenje sebe, sebstva, na ono Isto.³⁰

Takav način spoznavanja odnosa svođenjem na identično, gdje Drugi može biti najviše alter ego, da nasuprot sebi nema ništa drugo nego sebe znači isto što i Isti. Lévinas to ne prihvaća, smatra to nasiljem nad Drugim, stoga zahtijeva da Drugi ostane apsolutno Drugi, načinom da pred Drugim nestane posredništva pojma kako bismo Drugog, ne samo kao biće, već i kao osobu mogli susresti neposredno „licem u lice“.³¹ Razumijevanje i spoznaja, kao ontološki odnos nije prvi odnos s Drugim. Drugi je stranac koji ne proizlazi iz mene nego dolazi izvana, te se ne može pretvoriti u sadržaje i kategorije znanja i svijesti. On započinje bez spoznaje, te se ne može pretvoriti u znanje.³² Prvi odnos s Drugim je etički što znači da etika dolazi prije ontologije, odnosno da je etika prva filozofija.

Prvi susret s Drugim proizlazi iz naše tjelesne osjetilnosti. Subjektova tjelesna i osjetilna iskustvenost, prethodi i uvjetuje pojmovno shvaćanje Drugoga.³³ Osjetilnost, kao naša

²⁷ Isto, str. 27.

²⁸ Isto, str. 27-28.

²⁹ Ante Vučković, „Etički govor Emmanuela Levinasa“, u: Macan, Ivan (ur.), *Ljepota istine*, Filozofsko-teološki institut Drožbe Isusove u Zagrebu, Zagerb, 1996, str. 218-231, ovdje str. 222.

³⁰ Goran Gretić, *Problem drugoga i stranoga : socijalna ontologija i asimetrija etičkoga*, Naklada Breza, Zagreb, 2012, str. 181

³¹ A. Vučković, „Etički govor Emmanuela Levinasa“, str. 222.

³² Isto, str. 222.

³³ F. Mijatović, „U-tijelo-vljena etika Emmanuela Lévinasa“, str. 261.

unutrašnjost, ne pripada poretku misli, odnosno spoznavanja, već poretku osjećanog, koje omogućuje afektivni doživljaj Drugoga.³⁴ Tako je osjetilnost određena kao temeljni način čovjekove egzistencije.³⁵ Tjelesno iskustvo osjetilnosti, za Lévinasa znači da se načini čovjekove egzistencije, pojmovi iskustvenosti, kao i etički odnosi među ljudima ne mogu objektivizirati i popredmetiti da bi bili dostatni za spoznajno-teorijsko znanje. Drugi, dolazeći izvana, svojim pozivom i zahtjevom meni, tražeći moralni odgovor, uspostavlja i određuje prvi odnos koji je etički.

Lévinas zahtijeva izlazak iz ontologije i izlazak iz svijesti u kojoj intencionalnost znači adekvaciju svijesti i objekta: „Intencionalnost, u kojoj je mišljenje *adekvacija* objekta, ne određuje, dakle, svijest na njenom temeljnom nivou.“³⁶ S obzirom na to da je drugi čovjek posve Drugi, ne susrećemo ga kao objekt svoje svijesti, Lévinasa navodi da traži svijest u kojoj intencionalnost kao mišljenje smisla više neće značiti usklađenost svijesti i objekta, a to pronalazi u ideji beskonačnog. „Sve znanje kao intencionalnost ima već za pretpostavku ideju beskonačnog, *inadekvaciju* par excellence.“³⁷

³⁴ E. Levinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 119

³⁵ F. Mijatović, „U-tijelo-vljena etika Emmanuela Lévinasa“, str. 264.

³⁶ E. Levinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 11

³⁷ Isto, str. 11.

5. Ideja beskonačnog

Ideju beskonačnog Lévinas pronalazi u Descartesovoj filozofiji koja je vezana uz mišljenje Boga. To je ideja koja Descartesu služi kao dokaz Božje opstojnosti i koju on smatra nužnom da bi se moglo shvatiti subjekt koji sumnja u sve, od vlastitog postojanja do postojanja Boga i cjelovite istine. Njegov „cogito ergo sum“ siguran je dokaz egzistencije subjekta. Ono mislim-jesam govori o identitetu subjekta, odnosno o neodvojivosti mišljenja i bitka.³⁸

Descartes svoj subjekt smatra nesavršenim bićem, prožetim sumnjom, nedostacima i nemoći te kao takav nije sposoban posjedovati cjelokupnu istinu. On se pita ne postoji li neko savršenije biće koje bi moglo posjedovati spoznaju cjelovite istine i biti njezin jamac. Uočava da subjekt u sebi nosi različite ideje, od ideje stvari do ideje čovjeka i Boga kao savršenog bića, te ideju beskonačnog. Sad se pita može li njegov subjekt biti autor tih ideja. Preko ideje beskonačnosti subjekt spoznaje vlastitu konačnost. Subjekt priznaje da je ideja beskonačnog uzvišenija, savršenija od konačnosti i prisutna prije spoznaje vlastite konačnosti. Prema tome, subjekt kao nesavršen ne može biti autor te ideje, on ne može sâm misliti i obuhvatiti beskonačno, ne može biti izvor, uzrok i temelj ideje beskonačnog, nego je njen uzrok samo u beskonačnom biću – Bogu, koji time postoji kao savršeno, beskonačno, neovisno i moćno biće, vrhunski obdareno razumom, koje je stvorilo čovjeka i sav svijet koji postoji. Budući da čovjek svojom egzistencijom (kao konačnošću) ne može jamčiti ideju beskonačnog, nego to može samo Bog. On je usadio ideju beskonačnog u čovjeka. Tako ideju beskonačnog Descartes poistovjećuje s idejom Boga. Postojanje Boga kao savršenog i beskonačnog bića dokazano je idejom beskonačnog u konačnom (u čovjeku), gdje je Bog kao ideja beskonačnog prisutan u nama.³⁹

Preuzimanje ideje beskonačnog od Descartesa Lévinasu ne služi za dokazivanje Božje opstojnosti, niti on to želi. Ideja beskonačnog služi mu za razbijanje strukture intencionalne svijesti koja je adekvacija mišljenog i onog koji misli. Ideja beskonačnog nadilazi sve granice našeg mišljenja. Mišljenje je ne može obuhvatiti, ona je veća od onog koji je misli. Subjekt tako misli više nego što može misliti. Time intencionalnost svijesti više ne funkcionira, jer svijest više ne može obuhvatiti svoje predmete. Subjekt ne može spoznati Beskonačno jer

³⁸ A. Vučković, „Etički govor Emmanuela Levinasa“, str. 224.

³⁹ Isto, str. 224.

nadilazi njegovu misao pa je stoga doveden u pasivno stanje.⁴⁰ Njegovo mišljenje i predmet njegova mišljenja nisu adekvatni pa beskonačno izmiče tematizaciji i onemogućuje stvaranje bilo kakvog totaliteta. Subjekt koji misli beskonačno ne može misliti i poistovjećivati Beskonačno s idejom beskonačnog u sebi.

Ideja beskonačnog i Beskonačno ne mogu se poistovjetiti. Bog i ideja beskonačnog nisu ista stvar. Bog dolazi u ideju ali ideja Boga nije Bog. Nepoistovjećivanje Beskonačnog s idejom beskonačnog u nama znači potpuno odvajanje čovjeka od Boga, pri čemu ideja beskonačnog ostaje u nama upravo preko ideje koju imamo o njemu ali ona sad onemogućava stvaranje totaliteta, odnosno gdje bi mišljenje i bitak bili Jedno-Sve, tj. gdje bi se mišljenje i bitak poistovjećivali.⁴¹ Ovdje dolazi do odvajanja Boga i ontologije, odnosno čovjek je odvojen od Boga na način spoznaje jer „da bi se imalo ideju Beskonačnog, treba postojati odvojeno.“⁴² Treba postojati biće odvojeno od Boga. Boga je nemoguće obuhvatiti, misliti i shvatiti umom, a ideja beskonačnog u nama sada označuje odnos s bićem koje u tom odnosu zadržava svoju potpunu odvojenost i izvanjskost u odnosu na onog tko misli, jer „Isto i Drugo ne mogu ući u spoznaju koja bi ih obuhvaćala.“⁴³ To biće je Drugi. Lévinas se sada okreće metafizici.

⁴⁰ Isto, str. 225-226.

⁴¹ Isto, str. 225-226.

⁴² E. Levinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 64

⁴³ Isto, str. 65

6. Lévinasov pristup metafizici

Metafizika je okrenuta prema drugdje, drugačijem i drugom. Kao kretanje ona je želja, Želja prema jednom drugom, drugačijem i od nas samih, koji se ponekad ili često doživljavamo (ili jesmo) drugačijim nego što mislimo da jesmo. „Metafizička želja teži prema *nečem posve drugom, prema apsolutno drugom...* Želja je želja za apsolutnim Drugim.“⁴⁴ Ona nije želja za nečim što nam je potrebno, za nečim što smo izgubili, nije želja za posjedovanjem. Želja je želja za onim što nadmašuje svako naše mišljenje što ga mislimo.

Lévinas, posredstvom metafizike nastoji pokazati mogućnost filozofije da se susretne s beskonačnim. Metafizika je za njega transcendentno kretanje koje je i samo nužno transcendencija.⁴⁵ To je odlazak iznad fizičkog svijeta, u Želji koja teži za izvanjskošću – za apsolutno Drugim, ona je želja za izlaskom iz bitka kao čovjeku posve otuđenog bivanja i stoga, predstavlja nadilaženje sebe u Drugome.⁴⁶ Lévinasu metafizika kao transcendencija znači mogućnost izlaska transcendencije iz totaliteta bitka, zatvaranja u sveobuhvatno Jedno-Sve za razliku od filozofija koje su transcendenciju smještale unutar bitka. Ako je metafizika nemogućnost totaliziranja, ona je mogućnost u kojoj biće odvojeno od Beskonačnog ipak stoji u odnosu s njim, u odnosu s onim što ne može obuhvatiti i shvatiti. Taj odnos s beskonačnim, gdje ideja beskonačnog u nama odvojena od svog ideatuma zahtijeva odvojeno biće događa se u konkretnom susretu licem-u-lice s Drugim, u neposrednom susretu Istog i Drugog. Taj susret, kao odnos, Lévinas naziva etičkim odnosom. Za Lévinasa govoriti o Drugom znači poći od ljudskih odnosa, a govoriti o Bogu može se samo kroz termine odnosa prema Drugom. Bog je Lévinasu nedopustiva apstrakcija koja se ne može definirati.⁴⁷ Odnosno, kako Lévinas kaže: „Odvojena od relacije s ljudima »spoznaja« Boga ne može se uopće postići... Drugi je sâmo mjesto metafizičke istine, neophodne mom odnosu s Bogom.“⁴⁸ Drugi ne igra ulogu posrednika, nije ni inkarnacija Boga, već je Drugi u svom izgledu

⁴⁴ Isto, str. 17-18.

⁴⁵ Isto, str. 19.

⁴⁶ Goran Starčević, „Od sakralnoga prema čovječnome (Apokrifni humanizam Emmanuela Lévinasa)“, *Književna republika, časopis za književnost*, 10 (12), 2012, str. 234 – 256, ovdje str. 238

⁴⁷ A. Vučković, „Etički govor Emmanuela Levinasa“, str. 226-227.

⁴⁸ E. Levinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 63

uzvišeno mjesto gdje se Bog otkriva, a „dimenzija božanskog otvara se počev od ljudskog izgleda.“⁴⁹

Drugim riječima, za Lévinasa, ideja beskonačnog u meni, kao struktura moje misli koja misli više nego što može misliti, sadržava u sebi višak kojim Lévinas opisuje moj odnos s nekim ili nečim što je uvijek više od bilo koje ideje koju mogu imati o njemu ili nečemu, koje mi je uvijek neuhvatljivo i nespoznatljivo, a to je za Lévinasa, odnos između dva bića, dakle mene i Drugog, koji je zasnovan na visini, nejednakosti, ne-uzajamnosti, ne-recipročnosti i asimetriji.⁵⁰ Takav međuljudski (društveni) odnos je etički. Stoga Lévinas na ideji beskonačnog prikazuje etički odnos sebstva s izgledom druge osobe, gdje druga osoba prelazi u meni ideju koju imam o njoj.

Odnos s Drugim je uvijek asimetričan. Asimetrija odnosa povezana je s odgovornošću. Ona proizlazi iz činjenice, da moj odnos sa samim sobom i moje obaveze kako ih mislim i shvaćam nisu isprva dani između dva različita bića, gdje se uvijek pretpostavlja kao da sam ja sâm bližnji i da je drugi meni obavezan. Stvar je obrnuta: ja sâm jesam taj koji je obavezan, a bližnji je, prije svega, onaj drugi prema kojem sam obavezan.⁵¹ Ako bih smatrao, da u tom odnosu drugi treba istovremeno biti odgovoran za mene, ta se moja početna odgovornost pretvara u trgovinu, u razmjenu, u jednakost i recipročnost.⁵² Time odnos, po Lévinasu, prestaje biti etički.

Metafizičku Želju, Želju za Drugim rađa, pobuđuje i produbljuje upravo Drugi svojom beskonačnošću. Želja nije potreba i ne zasniva se na subjektu, već na njezinom objektu željenog – beskonačno Drugom – stoga je i sama beskonačna i ne može se zadovoljiti. U njoj bitak postaje dobrota zaokupljena drugim bitkom. Ona je posve neegoistična, njezino ime je pravda.⁵³ Željati znači biti dobar prema Drugome i tražiti pravdu za Drugoga.

⁴⁹ Isto, str. 62.

⁵⁰ Simon Critchley, „Uvod u Levinasa“, *Književna republika, časopis za književnost*, 10 (12), 2012, str. 162-186, ovdje str. 173.

⁵¹ Emmanuel Levinas, „Asimetrija lica : razgovor“, u: Bašić, Marija [et al.] (ur.), *Europski glasnik*, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2017, str. 381-388, ovdje str. 386.

⁵² Isto, str. 386.

⁵³ E. Levinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 46-47

7. Određivanje pojma Drugoga

Za razumijevanje i spoznavanje Lévinasove etike, koja se temelji na odgovornosti za Drugoga, potrebno je pojmovno određivanje Drugog, kao i određivanje odnosa s Drugim, na kojima Lévinas gradi svoju etiku. Odnos s Drugim uvijek počinje od „Ja“.

U Lévinasa se pojam Drugi pojavljuje kao lice, sugovornik, subjekt i transcendencija. Lévinas tim pojmovima kazuje da je Drugi osoba i naš bližnji, konkretan čovjek koji živi s nama u svijetu i vremenu, koji ima svoju prošlost, sadašnjost i budućnost, u kojoj se ostvaruje kroz svoje djelovanje u međuljudskim odnosima.

Levinasova riječ „Autrui“ jest riječ za drugog čovjeka, drugu osobu. Odnos s drugom osobom nadilazi naše poimanje i predodžbu o njoj. Ona ne može za nas biti tema ili pojam. Ako bi se druga osoba mogla svesti na pojam o njoj, onda bi odnos s drugom osobom bio odnos spoznaje (pojmovni), a ne etički, kao prvi odnos. Spoznajni odnos nije odnos doživljavanja (događanja) susreta s drugom osobom putem iskustva naše osjetilnosti na kojoj Lévinas temelji etičke tj. međuljudske odnose. Spoznavati drugu osobu preko pojma znači da je moje mišljenje u odnosu s onim o čemu mislim, a ne u odnosu s drugom osobom.

8. Drugi kao Stranac

Određivanja pojma Drugog Lévinas započinje pojmom Stranca, prije svega, kako bi omogućio razumijevanje Istog i Drugog (mene i Drugoga), te kako bi subjektivnost prikazao kao gostoprimstvo, odnosno da je Drugi Drugi. „Apsolutno drugo to je Drugi. On se ne zbraja sa mnom. Zajednica, u kojoj kažem »ti« ili »mi«, nije množina od »ja«. Ja, ti nisu jedinke zajedničkog pojma. Za drugog ne vežu me ni posjedovanje, ni jedinstvo broja, a ni jedinstvo pojma. Odsustvo zajedničke domovine koja od Drugog čini Stranca – Stranca koji uznemirava »kod sebe«. Ali Stranac znači također i slobodan. Nad njim ne mogu *moći*. On bitno izmiče mom zahvatu... On nije sasvim na mom mjestu. Ali ja,... ja sam, kao i on, bez roda. Mi smo Isto i Drugo.“⁵⁴

Drugi dolazi iz svijeta koji nije moj, upada u moj svijet pojavljujući se kao Stranac, potpuno anonimno. Mi smo Isto i Drugo, bez zajedničke domovine. Ne dijelimo isto postojanje. Drugi je drugačiji, ne ponaša se kao ja. Ali i ja sam Stranac. Drugi kao Stranac izmiče mom zahvatu i shvaćanju njega. Njegov identitet za mene je nepoznanica i nad njime ne mogu „moći“, jer je slobodan. Drugog kao Stranca susrećemo u objektivnom svijetu. Kao takav on je slobodan, kida sve odnose s dužnostima i zakonima mog svijeta. On može biti udaljen od mene kulturološki i sociološki, a ipak probija i ulazi u moj svijet, kida njegovu cjelovitost (totalitet). Drugi nije dio moga totaliteta, kao što ja nisam dio totaliteta kojemu on pripada. Ta udaljenost Stranca i mene proizlazi iz toga što je Drugi ono što ja nisam. Njegova drugotnost, odnosno nespoznatljivost nesvodiva je na Isto.

Svijet, koji po Lévinasu, treba biti zajednički Strancu i meni znači ponuditi gostoprimstvo mene (subjektivnost kao gostoprimstvo) Strancu, tom Drugom tko god bio jer i Drugi i ja samo smo stranci i gosti na Zemlji, što Lévinas često izražava pozivajući se na *Stari zavjet* gdje se Bog obraća Abrahamu i daje Abrahamu i njegovom potomstvu zemlju u kojoj boravi kao pridošlica tj. Stranac.⁵⁵ Židovski starozavjetni zakon daje upute kako se ponašati prema strancu, kako se brinuti za njega, dočekivati ga, pružati mu gostoprimstvo. Stranac među vama neka vam bude sunarodnjak, ljubi ga kao sebe samoga. Ta i vi ste bili stranci u

⁵⁴ Isto, str. 23.

⁵⁵ G Daničić i Vuk Stef. Karadžić, *Sveto Pismo staroga i novoga zavjeta*, Britansko i inozemno biblijsko društvo, Beograd, 1989, str. 12

egipatskoj zemlji.⁵⁶ Strancu i siromahu treba ostaviti dijelove svog uroda, žetve.⁵⁷ Dakle, treba se brinuti za egzistenciju stranca. Nadalje, u Knjizi brojeva nalaže se da Zakon bude jednak za stranca i onog tko se rodio u zemlji.⁵⁸ U Zakonu je uvijek naglašena uloga Židova kao stranaca, a uz motiv stranca često je vezan motiv udovice, siromaha, siročeta i gostoprimstva prema njima. Lévinas te metaforičke motive obilno koristi u objašnjavanju odnosa s Drugim, jer oni naglašavaju odnos koji nije samo normativan tj. dan zakonom, nego izvire iz jednog osjetilnog iskustva židovskog čovjeka kao Stranca, što je nesvodivo na spoznavanje umom.

Pružiti gostoprimstvo Strancu znači otvoriti mu, ne samo svoj dom, već i svoje biće, ustupiti mu svoje mjesto kod sebe, prihvatiti njegovu stranost, osjećati se odgovornim za njega, dati mu, nahraniti ga prije sebe i ne očekivati niti tražiti ništa za uzvrat jer inače to ne bi bio etički odnos.

Stranac je onaj koji nije opterećen mojom subjektivnošću, mojim razumijevanjem zbilje, onim mojim vlastitim, on nam se daruje na način svoje slobode, jer jedino vlastito što Stranac ima jest njegova sloboda.⁵⁹ Time je Drugi neovisan o nama, on nas ne aficira kao netko koga treba prevladati, zauzeti, ovladati njime, baš obrnuto, iza svake moguće relacije s Drugim, Drugi se uvijek iznova pojavljuje kao apsolutni.⁶⁰

⁵⁶ G. Daničić i V. Stef. Karadžić, str. 103

⁵⁷ Isto, str. 106

⁵⁸ Isto, str. 123

⁵⁹ J. Oslić, *Izvor budućnosti : fenomenološki i hermeneutički pristupi svijetu faktičnog životnog iskustva*, str. 218

⁶⁰ Emmanuel Lévinas, *Totalität und Undendlichkeit : Versuch über die Exteriorität*, Freiburg-München, 1987, str. 124, prema: J. Oslić, *Izvor budućnosti : fenomenološki i hermeneutički pristupi svijetu faktičnog životnog iskustva*, str. 218

9. Pojam lica

Pojam „lica“ temeljni je etički pojam za Lévinasa i ono je izvor svih etičkih odnosa. Drugi nam se pojavljuje kao lice: „Moja glavna tema, moje fundamentalna definicija jest da drugi čovjek, koji isprva čini dio cjeline, koji mi je, naposljetku, dan poput ostalih predmeta, kao cjelina svijeta, kao prizor svijeta, da drugi čovjek na stanovit način probija ovu cjelinu upravo zato što se pojavljuje kao lice.“⁶¹ Kako beskonačno prelazi granice ideje u nama tako je i lice ime Drugoga koji prelazi moju ideju Drugog u meni. Gledanjem ne možemo stupiti u odnos s Drugim i onime što lice zahtijeva.⁶² Stoga, lice za Lévinasa ima značenje koje je lišeno uobičajenog konteksta gledanja. Lévinas o licu ne govori jezikom gledanja, jer percipirati na način gledanja znači da nismo u etičkom tj. društvenom odnosu s Drugim. Lice ne može biti objekt kao da njegov smisao leži u odnosu spram nečeg drugog. „Ovdje je, naprotiv, lice smisao za sebe sama. Ti si ti. U tom se smislu može reći da se lice ne »vidi« . Lice ne može biti neki sadržaj koji bi naša misao obuhvatila... lice nas vodi s onu stranu [au-delà].“⁶³ Lice nas vodi transcendenciji, „koja uprisutnjuje sav smisao lica kao takvog.“⁶⁴

Lice je izgled i izraz. Izgled lica se izražava. Izgled lica izražava svoju neposrednu izloženost u kojoj je lice lišeno obrane, potpuno ogoljeno, ogoljeno do ogoljenosti, što izražava njegovo siromaštvo. Njegova ogoljenost već je u tome što mi se okreće. Stoga je odnos prema licu, kako Lévinas kaže, namah etički. Lice u toj svojoj ogoljenoj izloženosti i izručenosti kao da nas poziva na čin nasilja, ali nam istodobno zapovijeda da ne smijemo ubiti. Zabrana ubijanja ne čini ubojstvo nemogućim ali je etički poziv na istinsku ljudskost – na odgovornost. Lice poziva na odgovornost prije negoli progovori. Smisao lica sastoji se upravo u tome da ne smijemo ubiti.⁶⁵ U samoj pojavi lica, u izgledu, već postoji zapovijed kao da mi govori gospodar, istodobno, to je ogoljeno lice bližnjega, siromaha za kojeg mogu učiniti sve i kojem dugujem sve, poziv je samo meni – ja sam pozvan, samo ja mogu odgovoriti na poziv. To je poziv koji ne dolazi samo od tog lica nego i od druge osobe, koja se u tom licu pojavljuje ogoljena, bespomoćna, nezaštićena i poziva me na odgovornost i suosjećanje.⁶⁶ Oslić govori da su Lévinasove analize pojma lica kao transcendencije mjesto gdje Drugi, izražavajući se preko lica, govori istinu o sebi na način pokazivanja i otkrivanja sebe. Smisao lica kao

⁶¹ E. Levinas, „Asimetrija lica : razgovor“, str. 383.

⁶² A. Vučković, „Etički govor Emmanuela Levinasa“, str. 227.

⁶³ Emmanuel Levinas, „Etika i beskonačno : dijalog s Philippeom Nemoom“, u: Bašić, Marija [et al.] (ur.), *Europski glasnik*, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2017, str. 389-428, ovdje str. 414.

⁶⁴ J. Oslić, *Izvor budućnosti : fenomenološki i hermeneutički pristupi svijetu faktičnog životnog iskustva*, str. 212

⁶⁵ E. Levinas, „Etika i beskonačno : dijalog s Philippeom Nemoom“, str. 414.

⁶⁶ Isto, str. 415.

beskonačno nadilazi moje znanje o Drugome i davanje smisla onom što postoji neovisno o mom znanju.⁶⁷ Lice je izgled, izraz – epifanija sama, objava preko koje se Drugi izražava i otkriva kao Drugi. Izgled Drugog „izmiče mome posjedu, mojim moćima.“⁶⁸ Time nam Lévinas želi reći da lice Drugog ne možemo posjedovati, da ono izmiče našem posjedovanju jer bi posjedovanje lica Drugog značilo nasilje nad njim, a za Lévinasa to znači svođenje na ontološko razumijevanje i spoznajno nasilje.

„Lice govori. Ono govori jer upravo omogućuje svaki govor i započinje ga.“⁶⁹ Lice koje govori sama je transcendencija što znači da izgled nije ono što vidimo, već ono što lice govori i prije nego što Drugi izgovori prvu riječ. Samo očitovanje lica već je govor. Taj govor je etički, a odnos s licem Drugog nije spoznaja objekta, već je slušanje onog što lice govori. Stoga Drugi nije moja tema već ono što lice govori i na što me poziva.

Lice koje govori iznenađuje, ruši sve uhodane i konvencionalne forme izražavanja koje su plod opće ljudske kulture ili se pozivaju na spoznajno-teorijske pretpostavke.⁷⁰ Pojavnost lica jest otvorenost, tj. beskonačnost lica, kojom se lice nudi našem apsolutnom iskustvu Drugoga. „*Apsolutno iskustvo nije otkrivanje već, otkriće...* Izgled je živa prisutnost, on je izraz... Izgled govori. Manifestacija izgleda već je govor.“⁷¹ Drugi nam se tako otkriva kao transcendencija, otkriva istinu o sebi (svom bitku i biću), otkriva svoju ogoljenost ali istodobno i svoju slobodu. Slobodu stranca, siromaha. Drugi nam se istodobno u toj beskonačnoj otvorenosti daruje i traži priznanje. „Priznati Drugog znači dati.“⁷²

⁶⁷ J. Oslić, *Izvor budućnosti : fenomenološki i hermeneutički pristupi svijetu faktičnog životnog iskustva*, str. 213

⁶⁸ E. Levinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 179

⁶⁹ E. Levinas, „Etika i beskonačno : dijalog s Philippeom Nemoom“, str. 414.

⁷⁰ J. Oslić, *Izvor budućnosti : fenomenološki i hermeneutički pristupi svijetu faktičnog životnog iskustva*, str. 214

⁷¹ E. Levinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 50

⁷² Isto, str. 60.

10. Drugi kao sugovornik

Govorenje pretpostavlja sugovornike, konkretno govorno događanje - razgovor. „To »reći Drugom« – ta relacija s Drugim kao sugovornikom, ta relacija s *bićem* – prethodi svakoj ontologiji.“⁷³ Za Lévinasa autentičan etički odnos s Drugim jest govorenje. Za njega govoriti (kazivati), kao čin govorenja Drugome znači, prije svega, odgovoriti Drugome odgovornošću za njega, koja mu dolazi iz poziva njegovog lica. Govoriti znači, primjerice pozdraviti ga. Osim toga, govoriti znači iskusiti Drugoga, iskusiti njegovu blizinu. „»Govorenje je događanje smisla.« Smisao postaje vrednota koju Drugi posreduje tražitelju ne samo na način geste nego, prije svega, na način izgovorene i očitovane riječi koja se utjelovljuje u govoru.“⁷⁴

„Govorenje je univerzalno, jer je ono sam prijelaz od individualnog na opće, jer moje stvari nudi drugom.“⁷⁵ Svijet, zaključuje francuski filozof, više nije svijet u kojem je sve dano za mene i kod mene. Svijet je sada ono što dajem, prenosivo i mišljeno univerzalno.⁷⁶

Osloviti Drugoga u govoru, licem-u-lice, za Lévinasa znači primiti izraz lica Drugog koji je tako s onu stranu moći Ja, a u kojem ideja beskonačnog stalno prerasta misao Drugog u Ja. „Ali, to znači i biti poučen... Odnos s Drugim ili Govor odnos je ne-alergički, etički, ali taj primljeni govor je poučavanje.“⁷⁷ Poučavanje je nenasilno. Za Lévinasa, govor je uvjet mišljenja kao govorenja, koje proizlazi iz razumijevanja izgleda beskonačno Drugog koje govori „ne ubij“. „Bit govora je etika.“⁷⁸ – što je sam poziv na odgovornost za Drugoga. Taj odnos samo je etičko iskustvo Drugog. „Odnos govorenja pretpostavlja transcendenciju, radikalno odvajanje, da su sugovornici stranci, otkriće Drugog meni.“⁷⁹ Takav odnos nesvodiv je na odnos subjekta i objekta. Lévinasu je govorenje važnije od onog što je izrečeno (kazano), koje je sadržano u govorenju, jer ono što je kazano ne mora ili može biti istina.

⁷³ Isto, str. 32.

⁷⁴ E. Lévinas, *Totalität und Undendlichkeit : Versuch über die Exteriorität*, str. 88, prema: J. Oslič, *Izvor budućnosti : fenomenološki i hermeneutički pristupi svijetu faktičnog životnog iskustva*, str. 213

⁷⁵ E. Levinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 61

⁷⁶ Isto, str. 61.

⁷⁷ Isto, str. 35.

⁷⁸ Isto, str. 199.

⁷⁹ Isto, str. 58.

Govorenje je odnos, a u odnosu sam odgovoran. „No *kazivati* znači da tada kada sam pred licem nisam samo pred njim i da ga ne samo kontempliram, nego da za nj i odgovaram.“⁸⁰

U komunikacijskom odnosu, licem-u-lice, koji prerasta u etički odnos, Drugi nam se otkriva u svoj svojoj raznolikosti tj. drugosti „kojom pojedinac ne može raspolagati, niti gospodariti, nego mi se Drugi može samo darovati kao dar.“⁸¹. Odnos s Drugim, licem-u-lice, kroz relaciju govorenja nije recipročan. Drugi je onaj koji govori, koji zahtijeva, a ja sam onaj koji odgovara odgovornošću i koji sluša slušajući. On je iznad mene, jer to što govori i zahtijeva njegov je zahtjev za pravdom tj. za njegovim pravom na govor, u kojem predstavlja sebe kao jedinstvenu osobu. Ja pretpostavljam njega prije sebe, njegovu pravdu prije moje slobode, njegov život prije mog života i pod cijenu mog života.

⁸⁰ E. Levinas, „Etika i beskonačno : dijalog s Philippeom Nemoom“, str. 415.

⁸¹ J. Oslić, *Izvor budućnosti : fenomenološki i hermeneutički pristupi svijetu faktičnog životnog iskustva*, str. 210

11. Osjetilnost i subjekt

U djelu *Totalitet i beskonačno* etika je opisana kao odnos s Drugim, a u djelu *Drugačije od bitka* razrađuje se struktura etičke subjektivnosti koja je otvorena prema Drugom, a Lévinas to naziva Drugo u Istom. Lévinas prelazi s Husserlove intencionalne svijesti na razinu predivjesne osjetilnosti, gdje subjekt neće biti u objektnom odnosu sa svijetom posredovanim u predodžbi, gdje svjetovni objekt neće biti noema noesisa tj. objekt mišljenja.⁸²

Za Lévinasa kretanje intencionalnosti ili osjetilnosti pokazuje da je intencionalna svijest uvjetovana životom. Život su naša osjetila, užitak, hrana, zrak, svjetlost itd. Oni nisu predmeti našeg predočavanja. Od njih živimo. To je naš subjektivni život, a za Lévinasa život je ljubav prema životu i ljubav prema onom od čega se živi.⁸³

U svojoj fenomenologiji subjektivnog života, Lévinas svjesni ego predočavanja svodi na osjetilno sebstvo užitka, a samosvjesni subjekt intencionalnosti sveden je na živi subjekt, koji je podložan uvjetima svoje egzistencije. Lévinas smatra da je upravo to sebstvo užitka, ono kome druga osoba može postavljati etički zahtjev ili ga dovesti u pitanje. Prema tome, za Lévinasa, etika je dovođenje u pitanje mene – moje spontanosti, moje slobode – kod Drugog. Etički odnos zbiva se na razini osjetilnosti, a ne na razini svijesti, pa je Lévinasov etički subjekt osjetilni subjekt, a ne svjesni subjekt. S obzirom na to da je, za Lévinasa subjekt subjekt, a njegov oblik osjetilnost, Lévinas osjetilnost naziva načinom moje subjektivnosti. To je osjetilna ranjivost ili pasivnost prema Drugom koja se događa na površini kože, na završecima živaca. Osjetilnost je opisana kao blizina Drugog, a etički subjekt je konkretno biće od krvi i mesa.⁸⁴ Za Lévinasa, samo biće koje jede (uživa) može biti za Drugoga i dati Drugome kruh iz svojih usta čineći tako sebstvo sposobnim za suosjećanje prema patnji Drugoga. Ranjivost, pasivnost, izloženost, glad i eros čine osjetilnost sebstva. Stoga je, za Lévinasa, upravo to osjetilno sebstvo sposobno za etiku. Sebstvo strukturirano kao osjetilno, zajedno s odgovornošću za Drugoga čini osnovnu strukturu subjektivnog iskustva, koju Lévinas naziva „psihizam“ (druge tradicije – duša), a to je Drugi u Istom, koji me, usprkos

⁸² S. Critchley, „Uvod u Levinasa“, str. 178.

⁸³ Isto, str. 178-179.

⁸⁴ Isto, str. 179.

meni, zove da odgovorim.⁸⁵ S obzirom na to da je osjetilno iskustvo već utjelovljeno u našoj tjelesnosti i da prethodi spoznavanju, taj Drugi u Istom – u meni već postoji prije samog mene. Stoga, „Lévinas fenomenološki svodi apstraktni ego na mene, mene kao onog koji prima zahtjev ili poziv drugog... Za Lévinasa subjekt se pojavljuje u odgovoru na poziv drugog.“⁸⁶ To znači da je etika moja osobna stvar i da sam ja osobno odgovoran.

⁸⁵ Isto, str. 179.

⁸⁶ Isto, str. 180.

12. Blizina

U djelu *Drugačije od bitka* blizina postaje temeljni preduvjet zbog koje je moguće ostvariti načelo odgovornosti za Drugoga. Ne radi se o prostornoj blizini kao takvoj. Blizak mi može biti netko od koga sam itekako prostorno udaljen, a da osjećam odgovornost za njega. Dakle, radi se o moralnoj blizini kao odgovornosti za Drugoga. Za Lévinasa je „blizina neizbrisiv temeljni odnos između subjekta i Drugoga u kojem Drugi već opsjeda i posjeduje subjektov život i njegovu moralnu svijest pri čemu subjekt ne može odbiti pristup, invaziju i zapovijed Drugoga.“⁸⁷ Blizina je i približavanje etičkog poziva, zahtjeva i naredbe. U blizini se konstituira moje subjektivno iskustvo Drugog i moralnost u meni. Zahtjev Drugog istovremeno je izloženost, ogoljenost, ranjivost i patnja njegova lica, njegova ja, kroz koju se inkarnira i moja vlastita ogoljenost, moje vlastito sebstvo. Iskustvo njegovog zahtjeva, golosti i ranjivosti, izloženosti kojom me opsjeda do toga da postajem njegov talac, onemogućuje mi da se u svojoj pasivnosti ne odazovem na njegov moralni zahtjev i naredbu koja ide dotle da odgovaram i za njegov život. Za Lévinasa, pravo na život, pravo je na svetost života, i upravo stoga odgovornost za život Drugoga dolazi prije odgovornosti za moj vlastiti. Čin davanja prednosti Drugome čin je moralne odgovornosti prije samog odgovora, prije same te odgovornosti.

Blizina nije struktura slična intencionalnom odnosu u kojem se čovjek preko spoznaje povezuje sa svojim objektom, bio to i čovjek. Ona izmiče intencionalnosti.⁸⁸ Smisao blizine događa se u samom odnosu susretanja mene i Drugog što znači ne samo odnos odgovornosti nego i odnos ljubavi i dobrote prema Drugom, gdje naše razlike nisu ono što nas odvaja nego povezuje. Mogućnost građenja zajedničkog svijeta, nužno potrebnog da bi čovjekova egzistencija, ne samo imala smisla nego i da bi bila moguća uopće. Blizina je odnos u kome Drugi postaje uvjet konstituiranja subjekta kao etičkog, pa govorimo o etičkoj subjektivnosti, etičkom sebstvu i etičkom tijelu.

Blizina kao neposredna osjetilnost, osjetilnost koja je već unaprijed utjelovljena u našem tijelu, čini nas osjetljivim na patnju, ranjivost i bol a time i na suosjećanje za patnje, boli i ranjivost Drugog ili drugih. To se događa na način, da je subjektovo osjetilno tijelo u blizini Drugog pasivno tijelo, koje je time izloženo za žrtvovanje Drugom i nesposobno za aktivno

⁸⁷ F. Mijatović, „U-tijelo-vljena etika Emmanuela Lévinasa“, str. 268.

⁸⁸ J. Oslić, *Izvor budućnosti : fenomenološki i hermeneutički pristupi svijetu faktičnog životnog iskustva*, str. 236

spoznavanje. Ovdje se radi o intencionalnosti koja subjekt s Drugim povezuje na temelju tjelesne osjetilnosti koja za Lévinasa ima etičku dimenziju, a ne o intencionalnosti koja povezuje na temelju pojmovne sinteze. Zato Lévinas uvijek naglašava da je davanje drugome trganje od sebe, u smislu davanja kruha iz vlastitih usta, što je mogućnost davanja svoje duše za Drugoga – preokretanje tijela dušom koja artikulira ono „jedan-za-Drugog“ u etičkoj subjektivnosti.⁸⁹

⁸⁹ E. Levinas, *Otherwise than being*, str.79

13. Drugi kao mjesto objave

Lévinasu je lice Drugog mjesto susreta s Beskonačnim (Bog), gdje mu Beskonačno dolazi od ideje u značenju lica tj. u značenju etičkog zahtjeva za odgovornošću. To je zahtjev i zapovijed koja ne dolazi samo od Drugog nego i od Beskonačnog, gdje se u epifaniji lica Drugog objavljuje samo Beskonačno kao trag. Trag je znak prisutnosti Beskonačnog u licu Drugog, ali lice nije slika Boga, nego je lice na tragu Boga koji je nepovratno prošao. „On je apsolutno prošao... Biti po slici Božjoj ne znači biti Božja ikona, nego nalaziti se na njegovom tragu... Objavljeni Bog... čuva svu beskonačnost svoje odsutnosti... On se pokazuje samo putem svoje odsutnosti... Ići ka njemu, to ne znači slijediti taj trag koji nije znak, to znači ići ka Drugima koji ostaju na tragu.“⁹⁰ Za Lévinasa put prema Bogu vodi od susreta s Drugima koji ostaju na tragu. To su oni koji koračaju slijedeći ono što je od njih zahtijevano i zapovjedbno u licu Drugog, na koje odgovaraju beskonačnom, bezuvjetno, ne-recipročnom, bez-interesnom odgovornošću prema Drugom.

Lice Drugog – drugog čovjeka otkriva i konstituciju identiteta etičkog subjekta. Pred licem Drugog, subjekt nije u nominativu nego u akuzativu kad u prisuću bližnjeg odgovara „Evo me!“ ili „Tu sam!“ . Subjekt koji kaže „Evo me!“ svjedočenje je Beskonačnog čime subjekt zadobiva etički identitet koji se temelji na izabranosti i služenju (dija-konija) Drugom. Služenje prije svakog dijaloga. Primjer služenja jest Marija, majka Isusova, kad ju anđeo Gospodnji zazove, naviještajući joj Bogo-rođenje, Marija odgovara: „Evo sluškinje Gospodinove...“⁹¹ „Ja sam ja i izabran, ali gdje mogu biti izabran ako ne među drugim izabranicima, među jednakima.“⁹² Služenje jest njen odgovor na njezinu izabranost. U kazivanju „Evo me!“ izražena je pasivnost subjekta.

Biti u akuzativu, za Lévinasa znači biti izabran od Drugog i biti primoran dati svoj odgovor. Izborom subjekt (Isto) tako postaje jedini i ne zamjenjiv: „Moja odgovornost se ne može ustupiti; nitko me ne može zamijeniti.“⁹³ Za Lévinasa je to iskazivanje samog identiteta ljudskog jastva (sebstva) koje polazi od odgovornosti. Taj teret odgovornosti čini jastvo-sebstvo jedinstvenim „ja je jastvo [je sui moi] samo u mjeri u kojoj sam odgovoran. Mogu zamijeniti svakoga, ali nitko mene ne može zamijeniti. Takav je moj neotuđivi identitet

⁹⁰ E. Lévinas, „Trag Drugog ; s francuskog preveo Branko Romčević“, str. 404-406.

⁹¹ G. Daničić i V. Stefan. Karadžić, str. 49

⁹² E. Levinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 262

⁹³ E. Levinas, „Etika i beskonačno : dijalog s Philippeom Nemoom“, str. 420.

subjekta.“⁹⁴. Pritom Lévinas navodi misao Dostojevskog, koja govori da je svaki od nas pred svima drugima za sve odgovoran, a ja najviše od svih, što znači da je subjekt kriv i kad nije kriv jer je odgovoran totalnom odgovornošću kojom odgovara za sve druge i za sve kod drugih, čak i za njihovu odgovornost.⁹⁵ Svjedočenje, odgovornost i služenje subjekta ide sve do supstitucije za bližnjeg (Drugoga), što znači podnositi sve veću odgovornost i obavezu za Drugoga, dok subjekt ne postane bezuvjetni talac Drugog. Subjekt odgovara za sve, ispašta i podnosi svu patnju i bol za Drugoga. U odgovornosti subjekt nema nikakva prava očekivati bilo kakav oblik recipročnosti, jer je pozvan na žrtvovanje do davanja svog života za Drugog, ali nema prava to isto očekivati od Drugog.

⁹⁴ Isto, str. 421.

⁹⁵ Isto, str. 419.

14. Drugi kao transcendencija

Transcendencija se kod Lévinasa veže s idejom beskonačnog kao prijelaz k Drugom, apsolutno Drugom, u kojem je Drugi i sam transcendencija i beskonačno, u kojoj nam se Drugi daje u svojoj otvorenosti i izloženosti, gdje istina o njemu i njegov smisao ne leže kod mene nego kod njega. Drugi je transcendentan pa nad njime ne mogu vršiti nasilje i zatvoriti ga u svijet moje subjektivnosti gdje vladaju moji zakoni i moje istine. „Samo odnos s Drugim uvodi dimenziju transcendencije vodeći nas do odnosa koji je potpuno različit od osjetilnog iskustva koje je relativno egoistično. S Drugim je transcendirana i sama moja egzistencija kao ono Drugo mojega Ja – „ja“ u tom čini postoje Drugo kao određenost Drugim i samo tako ima mogućnost da u svojoj potpunoj drugosti razumije Drugo uopće.“⁹⁶

Transcendencija Drugog najočitija je u transcendenciji lica koje govori, kao i u etičkom otporu koji se očituje u licu koje govori „Nemoj me ubiti!“. Etički otpor otvara dimenziju beskonačnog, tj. mogućnost prevladavanja same mogućnosti da se nekog ubije ili da se vrši nasilje nad njim.

Za Lévinasa transcendencija je i vrijeme koje ide prema Drugom. Vrijeme postaje temeljna kategorija u kojoj se transcendencija ostvaruje kao govor Drugog. „Ali taj govor koji se obraća Drugom više nije „obraćanje“, već govor Drugoga preko mene sa samim sobom, ja sam njegova zbiljnost po kojoj stječem potpunu izvjesnost samoga sebe.“⁹⁷

Jedinstven smisao transcendencije Lévinasa otkriva u plodnosti Ja. Plodnost kao odnos očinstva i sinovstva. „U djetetu ja postaje drugo pomoću potpune transcendencije – transcendencija transsubstancije.“⁹⁸ Lévinas očinstvo ne svodi na krvnu vezu djeteta i oca, na odnos kojim otac prepoznaje sebe u sinu, kako u njegovom kretanju tako i u supstanciji i jedinstvenosti.⁹⁹ Moje dijete, iako dio mene, jest stranac, jer ono jest Ja, Ja što je strano sebi.¹⁰⁰ Sin nije samo očevo djelo, ni objekt, ni vlasništvo, niti kategorije moći i znanja ne odražavaju odnos oca i djeteta. Očinstvo je odnos s nekim strancem koji, kao potpuno Drugi – jest Ja, relacija Ja s nekim sebe koji, ipak nije Ja.

⁹⁶ J. Oslić, *Izvor budućnosti : fenomenološki i hermeneutički pristupi svijetu faktičnog životnog iskustva*, str. 229

⁹⁷ Isto, str. 230.

⁹⁸ E. Levinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 250

⁹⁹ Isto, str. 50

¹⁰⁰ Isto, str. 250

15. Načelo odgovornosti za Drugoga

Načelo odgovornosti za Drugoga (drugog čovjeka) pripada osnovnoj strukturi našeg subjektiviteta tj. odgovornosti subjekta za drugoga. „Subjektivitet nije nešto za sebe: on je, reći ću još jedanput, sveudilj za nekog drugog.“¹⁰¹ Upravo je odgovornost ono prvotno što nas povezuje u odnosu s drugim čovjekom, bližnjim ili strancem. Načelo odgovornosti za Drugoga započinje prihvatom Drugoga i počiva na postavkama blizine, supstitucije, služenja, pravednosti i govora.¹⁰² Potpuno prihvaćanje Drugog znači prihvatiti ga u njegovoj drugosti – slobodi i autentičnosti, koja za mene ostaje nepoznanicom. Ja nikada ne mogu znati kakva je druga osoba. Upravo ta drugost, nedodirljivost i odvojenost (tj. transcendencija) druge osobe za Lévinasa zahtijeva poštovanje.¹⁰³

Osnovni preduvjet na kojem je moguće oživotvoriti i ostvariti načelo odgovornosti jest blizina Drugoga. Blizina je neposredna tjelesna osjetilnost, u kojoj mi Drugi prilazi ili ja prilazim njemu, u kojoj ja doživljavam lice drugog čovjeka. To je osebujna moralna blizina odvijanja etičkog odnosa s Drugim, u kojoj Drugi svojim licem već posjeduje moj život i moralnu svijest, pri čemu ja ne mogu odbiti njegov pristup ni zapovijed.

Postavka odnosa supstitucije u srži je načela odgovornosti za Drugoga. Supstitucija je osobno postavljanje sebe na mjesto Drugoga. To je darivanje sebe, ali i preuzimanje patnje drugoga, njegove krivnje u smislu preuzimanja njegove odgovornosti. „Tek u času kad cjelokupni ethos (okružje) čovječnosti utemeljimo na načelu supstitucije, tj. darovanju sebe u-mjesto drugoga, moguće je, smatra Lévinas, ponovo se okrenuti promišljanju ega (subjekta, sebstva) jer susret s drugim uvijek zahtijeva i moju osobnu odluku.“¹⁰⁴

Za Lévinasa svaki je odnos s Drugim asimetričan. Asimetrija odnosa u odnosu na odgovornost znači da je odnos odgovornosti Drugoga i mene ne-recipročan. U tom odnosu ja od njega ne očekujem recipročnost. Recipročnost Drugoga me se ne tiče, jer je ona „njegova stvar“. U tom sam odnosu ja bitno podčinjen Drugome. Služenje (dija-konija) Drugom način je darivanja sebe Drugome kojim uzimam udjela u životu Drugoga, kako bi Drugi postao dio

¹⁰¹ E. Levinas, „Etika i beskonačno : dijalog s Philippeom Nemoom“, str. 418

¹⁰² J. Oslić, *Izvor budućnosti : fenomenološki i hermeneutički pristupi svijetu faktičnog životnog iskustva*, str. 239

¹⁰³ S. Crichtley, „Uvod u Levinasa“, str. 183.

¹⁰⁴ G. Starčević, „Od sakralnog prema čovječnome (Apokrifni humanizam Emmanuela Lévinasa)“, str. 245-246

mene.¹⁰⁵ Za Lévinasa služenje dolazi prije svakog dijaloga, stoga, snaga služenja leži u izabranosti subjekta da služi Drugome. Služenje vodi svjedočenju.

Pravo Drugoga koje vodi pojmu pravednosti, uvijek je prije mog vlastitog prava. Cjelokupna struktura suvremenog društva zagušena je ekonomijom nasilja različitih oblika i naravi, u kojoj moralnost čovjeka i etika teško pronalaze svoje mjesto. Stoga, Lévinas rješenje vidi „...prvenstveno u sferi čovjekove duhovne usmjerenosti – čovjeka čija smo prava pozvani braniti nisam „ja“, nego je to već na samom ishodištu uvijek onaj drugi... Jer se istinska pravednost započinje upravo u pravu drugoga kao mojem beskonačnom dugu (odgovornosti) prema njemu.“¹⁰⁶ Pojam pravednosti neraskidivo je vezan za čovjekovo mjesto unutar sveopćeg društva, koje Lévinas razumijeva kao bratstvo. Za Lévinasa ljudsko Ja postavlja se u bratstvu ali kao njegova istost, a ne neka moralna stečevina.¹⁰⁷ Relacija s izgledom Drugoga u bratstvu, „gdje se drugi pojavljuje sa svoje strane, solidarnim sa svima drugima, čini društveni poredak...“¹⁰⁸ Bratstvo, kao i svaki odnos s Drugim, počiva na osobnoj odgovornosti i solidarnosti.

Lévinasu etički odnos nikad nije određen formom nekog društvenog kolektiviteta i propisanih normativa. Stoga, pojam bratstva nije neka ideja kolektiviteta (naroda, nacije, udruženja) ali prethodi i utječe na organiziranje društvenog života.¹⁰⁹ „Upravo zato što se svaki dijalog između mene i drugoga već unaprijed odnosi ili o-braća (upućuje) i na onog Trećeg tj. na sve pripadnike bratstva, društvena se solidarnost može po-javiti jedino u svijetlu pravednosti.“¹¹⁰ Pravednosti toliko potrebne suvremenom svijetu, gdje se pravo pojedinca u ime prava na vlastitu individualnost stavlja ispred prava drugog čovjeka, gdje tako shvaćena individualnost ne prikriva čak ni vlastiti egoizam – bilo čovjeka pojedinačno ili egoizma nekoga naroda, nacije i njenih ekonomija te vjerskih opredjeljenja, gdje se u krilu suvremene demokracije raznih opcija, proizvodi sve više ne-jednakosti i gdje vlada sve veća ravnodušnost spram nasilja, okrutnosti i zla nanošenog drugom čovjeku. Mogu li i na koji način, odgovornost, suosjećanje, briga, solidarnost i ljubav za drugog čovjeka pobijediti tako moćnog neprijatelja kao što je ljudska ravnodušnost spram drugoga. Stoga, Lévinas u središte svoje filozofije stavlja etiku kao prvu filozofiju tj. stavlja drugog čovjeka i svoju odgovornost za njega – ne bi

¹⁰⁵ J. Oslić, *Izvor budućnosti : fenomenološki i hermeneutički pristupi svijetu faktičnog životnog iskustva*, str. 237

¹⁰⁶ G. Starčević, „Od sakralnog prema čovječnome (Apokrifni humanizam Emmanuela Lévinasa)“, str. 244

¹⁰⁷ Lévinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 262

¹⁰⁸ Isto, str. 262.

¹⁰⁹ Isto, str. 262.

¹¹⁰ G. Starčević, „Od sakralnog prema čovječnome (Apokrifni humanizam Emmanuela Lévinasa)“, str. 247

li tako sve nas, poučio svojim vlastitim odgovorom kako se odnositi u međuljudskim odnosima.

16. Zaključak

Lévinasovo mišljenje etike kao prve filozofije izražava prvenstvo međuljudskih odnosa, koji nisu svodljivi na strukture teorijskog znanja kako ih tumači Zapadna filozofija.

U središtu njegova djela opis je etičkog odnosa s drugom osobom licem-u-lice, odnos koji nadilazi svako moje znanje ili ideju koju imam o njemu. Drugi nije objekt moje svijesti – on je moj bližnji, moj supatnik, sugovornik, susjed ili stranac koji se pojavljuje u mom svakodnevnom životu.

Etički odnos s drugom osobom događa se na razini osjetilnog iskustva, kao temeljnog načina našeg subjektivnog života (egzistencije). Iskustvo, u kojem moje osjetilno sebstvo, nije samo sebstvo užitka nego i sebstvo sposobno za odgovornost i etički odnos s drugom osobom. Ono je Drugi u meni (u Istom) – „psihizam“, moja duša, svijest koja me poziva da odgovorim odgovornošću na zahtjev i zapovijed što se očituje na licu drugoga čovjeka.

Lévinasov etički subjekt jest „Ja“, a ne apstraktni ego. Subjekt je konkretno biće od krvi i mesa, koje zahvaljujući iskustvu vlastitog sebstva s drugim čovjekom postaje osobom sposobnom za odgovornost. Identitet „Ja“ ne proizlazi iz Istog, već iz Drugoga. Stoga, moj identitet nije samo moj, on mi dolazi od Drugoga. „Samo pristupajući Drugom, pristupam samom sebi.“¹¹¹

Blizina je neposredna osjetilnost u kojoj se događa odnos mene i drugoga čovjeka. Ona je uvjet u kome se otkriva moj identitet kao moralne osobe (tj. konstitucija etičkog subjekta). Moja etički identitet ostvaruje se kroz osobnu izabranost, supstituciju i služenje, koji čine temelj Lévinasovog načela odgovornosti za drugog čovjeka.

Lévinas kaže: „Biće je izvanjskost.“¹¹² – što znači da je smisao čovjekova bitka izvanjskost (transcendencija), gdje je ideja beskonačnosti u nama i sama transcendencija. Kao takva, ona Lévinasu služi za prijelaz k Drugom, apsolutno Drugom i onemogućava, u susretu s apsolutno Drugim (čovjek ili Bog) stvaranje totaliteta Istoga. Ona čuva drugost Drugoga, tj. njegovo pravo na autentičnost i osobnost. Tako Drugi ne može biti sveden na Isto, na moju subjektivnost.

¹¹¹ Lévinas, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, str. 161

¹¹² Isto, str. 282.

Lévinasova etika isključivo je osobna i provodi se u svakodnevnom životu počevši od moje vlastite odgovornosti za Drugoga – što znači da nijedan etički normativ ne može osobu učiniti moralnom, nego on sam. Stoga, takav se pristup može shvatiti i kao odgovor na Lévinasovo osobno iskustvo holokausta i nacizma. Nacizam je potpuno preokrenuo Dekalog, tj. upute ljudskog odnošenja i međuljudskih odnosa u svijetu. Vrijednosti koje je nacizam obznanio svijetu i ozakonio ih, trebale su promijeniti etičku bit osobe: kako svih onih koji su sudjelovali u strukturi i provođenju nacizma, ali i žrtava. Čemu nas poučavaju Lévinas i njegov „Drugi“? „Drugi“ je beskonačna borba za priznanje, pravo, dostojanstvo, slobodu i očovječenje svake osobe pojedinačno i čovječanstva u cjelini, kako bismo živjeli u svijetu temeljenom na miru i pravednosti.

Značenju prihvaćanja i odgovornosti poučio nas je i Mali princ, koji se vratio svojoj ruži da joj služi, osjećajući se odgovornim za nju.¹¹³

¹¹³ Antoine de Saint-Exupéry, *Mali princ*, Mladost, Zagreb, 1981, str. 80

17. Popis literature

Critchley, Simon, „Uvod u Levinasa“, *Književna republika, časopis za književnost*, 10 (12), 2012, str. 162-186.

Chouraqui, André, *Deset zapovijedi dana*, Konzor, Zagreb, 2005.

Daničić, Gj.; Stef. Karadžić, Vuk, *Sveto Pismo staroga i novoga zavjeta*, Britansko i inozemno biblijsko društvo, Beograd, 1989.

De Saint-Exupéry, Antoine, *Mali princ*, Mladost, Zagreb, 1981.

Gretić, Goran, *Problem drugoga i stranoga : socijalna ontologija i asimetrija etičkoga*, Naklada Breza, Zagreb, 2012.

Husserl, Edmund, *Ideje za čistu fenomenologiju i fenomenologijsku filozofiju*, Naklada Breza, Zagreb, 2007.

Levinas, Emmanuel, *Totalitet i beskonačno : ogledi o izvanjskosti*, Ip „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1976.

Lévinas, Emmanuel, *Totalität und Undendlichkeit : Versuch über die Exteriorität*, Freiburg-München, 1987.

Lévinas, Emmanuel „Trag Drugog ; s francuskog preveo Branko Romčević“, *Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, 71, (17), 2003, str. 393 – 406.

Levinas, Emmanuel, *Otherwise than being*, Duquesne University Press, Pittsburgh, Pennsylvania, 2016.

Levinas, Emmanuel, „Asimetrija lica : razgovor“, u: Bašić, Marija [et al.] (ur.), *Europski glasnik*, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2017, str. 381-388.

Levinas, Emmanuel, „Etika i beskonačno : dijalog s Philippeom Nemoom“, u: Bašić, Marija [et al.] (ur.), *Europski glasnik*, Hrvatsko društvo pisaca, Zagreb, 2017, str. 389-428.

Mijatović, Franjo, „U-tijelo-vljena etika Emmanuela Lévinasa“, u: Dodlek, Ivan (ur.), *Religija između hermeneutike i fenomenologije*, Katoličko bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018, str. 261-276.

Sunajko, Goran, „Fenomenologija Drugoga između Husserla i Lévinasa : mišljenje koje ne misli samo sebe“, u: Dodlek, Ivan (ur.), *Religija između hermeneutike i fenomenologije*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2018, str. 277-291.

Oslić, Josip, „Etika drugoga u Emmanuela Lévinasa“, *Bogoslovska smotra*, 71 (1), 2001, str. 17-54.

Oslić, Josip, *Izvor budućnosti : fenomenološki i hermeneutički pristupi svijetu faktičnog životnog iskustva*, Demetra, Zagreb, 2002.

Vučković, Ante, „Etički govor Emmanuela Levinasa“, u: Macan, Ivan (ur.), *Ljepota istine*, Filozofsko-teološki institut Drožbe Isusove u Zagrebu, Zagerb, 1996, str. 218-231.

Starčević, Goran, „Od sakralnoga prema čovječnome (Apokrifni humanizam Emmanuela Lévinasa)“, *Književna republika, časopis za književnost*, 10 (12), 2012, str. 234 – 256